

Effectief lesgeven

*Klassikaal,
en toch gedifferentieerd*

Motto:

'In het begin maakte ik de fout gedichten te gaan uitleggen. Op den duur leerde ik een meer Socratische techniek: van vragen stellen, zelf laten ontdekken. Ongetwijfeld zal ik ook nu nog wel te veel aan het woord zijn. Maar nog altijd leer ik van mijn leerlingen die onverwachte observaties doen.'

(Remko Ekkers in 'Poëzie is kinderspel')

Begeleidingsdienst voor vrijescholen

Hoofdstraat 14-b

3972 LA Driebergen

www.vrijescholen.com

Gerard Reijngoud

september 2006

Deze uitgave is een geheel herziene versie van "klassikaal en geïndividualiseerd onderwijs" uit 2000.

Deze brochure geeft informatie over de wijze waarop in de klas het onderwijs geïndividualiseerd kan worden. Individualisering met behoud van de waardevolle kwaliteiten van het klassikaal onderwijs.

De volgende onderwerpen zullen achtereenvolgens worden behandeld:

	Pagina
1. Algemeen overzicht	4
2. Gezichtspunten organisatie klassikale lesopbouw en hulpstructuur voor individuele kinderen	6
3. Vaste patronen en gewoonten in het leraargedrag	9
4. Stappen in de opbouw van het leerproces om kinderen zelfstandig of in groepjes te laten werken	12
5. De twee belangrijkste instructiemodellen	16

1 Algemeen overzicht

Luc Stevens spreekt over drie hoofdkwaliteiten die in de opvoeding van een mens verzorgd dienen te worden:

- Relatie
- Competentie
- Autonomie

Met relatie wordt bedoeld dat voor de opvoeding van belang is dat een kind zich een goede veilige uitdagende verhouding verwerft ten aanzien van de medemens, maar verder ook ten aanzien van dieren, planten, kleuren, temperaturen, ritmen, tonen, talen, kortom met de gehele schepping in al haar rijkdom.

Het onderwijs dient daar vanuit te gaan, rekening mee te houden en er gebruik van te maken.

Met competentie wordt bedoeld dat het kind een gezond gevoel van eigen waarde heeft en van daaruit mens en wereld tegemoet treedt.

Het onderwijs dient ook dat te weten, te benutten of soms dient het onderwijs het gevoel van competentie te herstellen of aan te vullen.

Autonomie is de drang van ieder mens om 'het' zelf te willen doen. 'Laat het maar aan mij over', is een zin waar dat in te vinden is. Het is het gebied waar men de vrijheid van de mens ontmoeten kan.

In onze lessen verzorgen we deze kwaliteiten op vier niveaus:

- Fysiek
- Gewoonten
- Interactie
- Wederzijdse waardering (van leraar tot kind en omgekeerd)

In meer antroposofische termen kan men spreken van fysieke, etherische, astrale en kwaliteiten van de ik-organisatie.

In het onderstaande schema zijn de twee indelingen met elkaar verbonden tot twaalf werkgebieden waaruit duidelijk zichtbaar wordt wat in het management van het klassenwerk verzorgd dient te worden.

	Relatie	Competentie	Autonomie
FYSIEK De materialen, de dingen in het lokaal	Mijn klas is zo ingericht dat kinderen makkelijk met elkaar kunnen samenwerken en makkelijk materialen kunnen vinden en pakken.	Ik zorg ervoor dat het kind het geloof aan zichzelf niet verliest door kijk- en handelingswijzers, hulp- en extra materiaal zoals vervolgopdrachten.	Als een of twee kinderen in stilte apart willen werken is dat in mijn klas mogelijk.
ETHERISCH De gewoonten en afspraken	Gewoontevorming en werkafspraken in mijn klas zijn zo vanzelfsprekend dat ongewenst signaalgedrag en afhakend werkgedrag tot een minimum beperkt blijven.	Bij het individuele werken van de kinderen heb ik een effectieve ondersteuningssystematiek en dat weten de kinderen.	Het materiaal ligt klaar. Daar kunnen de kinderen van op aan.
ASTRAAL De interactie, het goed op elkaar ingaan	Mijn les is zo georganiseerd dat ik de tijd en gelegenheid heb de individuele aandacht te geven die nodig is.	Ik bekijk goed of ik de kinderen niet over- of ondervraag.	Sommige vormen van zelfinstructie pas ik met opzet toe, via open opdrachten en exploratieoefeningen.
IK-ORGANISATIE DE wederzijdse waardering	Elk kind telt mee, dat weten de kinderen.	Het serieuze commentaar dat kinderen geven n.a.v. de lessen en het materiaal wordt door mij ernstig genomen.	Ik daag kinderen uit zelfstandig te zijn. 'Dit kan je aan mij overlaten', hoor ik graag.

Verschillende aspecten die in dit overzicht genoemd zijn, worden hierna uitgewerkt.

2 Gezichtspunten organisatie klassikale lesopbouw en hulpstructuur voor individuele kinderen

Deze lesopbouw geeft alle aspecten weer die voor een les van belang zijn. Dit betekent niet dat iedere les altijd al deze aspecten kent. Soms let men meer op het activeren van de voorkennis, dan weer op de doelstelling of de lesafsluiting. Het gaat erom dat het voor alle kinderen vanzelfsprekend is dat deze zeven aspecten regelmatig aan de orde komen.

Activeren voorkennis

Uit vorige lessen klassikaal ophalen wat geleerd is en eigen kennis van het individuele kind gebruiken om een nieuwe stap te kunnen maken.

Zorg dat de hele groep is bijgewerkt voordat je met de nieuwe doelen of instructie begint.

Doelstelling

Vandaag gaan wij .... erbij leren. Gisteren deden wij ... en nu komt ... erbij. Het is lastig, dus goed opletten.

Instructie

Geef in overzichtelijke stappen je instructie. Stel tussenvragen. Niet zeggen na verloop van tijd: 'Wie heeft er iets te vragen?', maar zeggen: 'Nu denk ik dat wij zover zijn dat ik jullie een paar vragen kan stellen'. Het effect is; meer engagement bij de kinderen en meer inzicht van de leraar omtrent de kennisprogressie van de klas.

De instructie gaat over in:

Geleid oefenen

Samen een aantal opdrachten maken die regelrecht voortvloeien uit de instructie; geen bijzondere toepassingen en uitzonderingen.

In groepen de kinderen die er aan toe zijn laten overschakelen op individueel oefenen.

Individueel oefenen

De oefeningen blijven herkenbaar voor de kinderen; ook hier geen uitzonderingen of gecompliceerde constructies.

Streef naar een succespercentage van 80 %.

Toepassen (exploratie)

De geïsoleerd aangeboden leerstof weer terug plaatsen in de context van de levende werkelijkheid.

De kinderen de kans geven de verworven vaardigheid verbonden met het eigen talent en temperament te implementeren in hun wereld.

Dit is het autonomiegedeelte waar de vrijheid begint. Eigenlijk is de vrijeschool hiervoor opgericht.

Lesafsluiting

Wat was het doel? Wat heb je geleerd? Wat ging nog niet zo goed? Wat neem je voor?

Hulpstructuur

Hulp aan de kinderen geven na klassikale instructie is een kwestie van goede organisatie, goede klasseninrichting en goede werkgewoonten van de kinderen.

De inrichting van de klas is zodanig dat er een plek is om apart met één of meer kinderen te werken: de instructietafel.

Het belangrijkste aandachtspunt is het bewaken van de tijd en de zelfdiscipline van de kinderen om de lesdoelstelling in het oog te houden.

Hoe verloopt de hulp:

Openingsronde:

Direct nadat de leraar de kinderen aan het werk heeft gezet, loopt hij een ronde door de klas waarbij in twee tot drie minuten bij alle kinderen bekijkt of zij ook inderdaad begonnen zijn. De kinderen die het niet kunnen, worden tijdens de openingsronde niet geholpen. Na de openingsronde vraagt de leraar alle kinderen die niet met het werk begonnen zijn, bij de instructietafel te komen. Aan de instructietafel zet de leraar met die kinderen de geleide instructie nog een korte tijd door. De leraar zal merken dat van de 5 of 6 kinderen die hij aan de instructietafel heeft er twee of drie na wat oefening alsnog zelfstandig kunnen starten. Voor de kinderen die het echt niet kunnen, heeft de leraar ander aangepast werk. Meestal weet de leraar al vooraf welke kinderen aan de instructietafel komen en welke extra werk behoeven. Hij kan daar in zijn voorbereiding al rekening mee houden.

Onderhoudsronde:

Na een minuut of tien loopt de leraar de tweede ronde. Hij komt weer langs alle kinderen, stimuleert of roept er nog eens wat kinderen naar de instructietafel.

Slotronde:

Een minuut of wat vooraf wordt de slotronde aangekondigd. De kinderen weten dat als de leraar nu langs komt hij bij ieder wat langer staat en zeer kritische kijkt naar het werk van het kind. De kinderen weten ook dat niet alleen het werk wordt beoordeeld, maar ook de werkhouding, de hulpvaardigheid en de schriftelijke verzorging.

Als de leraar dat zinvol acht, kan hij korte notities maken van de vorderingen.

De les eindigt met een evaluerende lesafsluiting, met verwijzing naar doelstelling van de volgende dag.

Deze lesopbouw en deze wijze van hulpstructuur is geschikt wanneer men klassikaal lesgeeft.

De volgende observatielijst is bruikbaar voor het vast krijgen op de effectiviteit van de lessen in de klas.

Materialen

- Lesmateriaal ligt op een vaste plaats
- Lesmateriaal ligt op een voor de kinderen bereikbare plaats
- Er is voldoende materiaal

Organisatie van de lesactiviteiten

- De les kan meteen beginnen
- Leswisselingen en overgangen gaan snel en stil
- De kinderen weten wat er van hen verwacht wordt
- De kinderen weten wat zij moeten doen, als zij klaar zijn
- Ook het materiaal voor de vervolgoopdracht ligt klaar

Afstemming door leraar van de lesstof op de klas

- Let op dat de kinderen niet boven hun niveau worden aangesproken
- Let op dat de kinderen niet onder hun niveau worden aangesproken
- De kinderen doen werk binnen hun interessesfeer
- De kinderen doen andere dingen dan die gevraagd worden, zij wijken van het doel af

Instructie, verwerking en zelfstandig werken

- De kinderen begrijpen de uitleg van de leraar niet (verbalismen, ed.)
- Het bordwerk kan niet door alle kinderen gezien worden
- De kinderen haken af tijdens de uitleg
- De instructie duurt te lang
- Er is te weinig uitwisseling in de instructie
- De opdrachten worden niet door de instructie ondersteund
- Sommige kinderen doen niet actief mee met het geleid oefenen
- Contacten met individuele kinderen duren te lang
- De kinderen moeten regelmatig wachten
- De kinderen begrijpen de opdracht en werken effectief

Probleemsituaties

- De les kan meteen beginnen
- De les wordt niet gestoord
- Er zijn regelmatig lesonderbrekingen
- Kinderen kunnen niet goed samenwerken
- De planning van de les loopt anders dan bedoeld
- Er is geen prettige sfeer
- Het optreden van de leraar veroorzaakt onrust
- Er zijn kinderen met gedragsproblemen

Afgeleid worden

- Luidruchtige instructie tussen het stil werken door leidt de kinderen af
- De leraar geeft de instructie onlogisch en inefficiënt
- De klas wordt gestoord door bezoek of lawaai van buiten
- De kinderen houden elkaar van het werk
- De inrichting van de klas is zo onpraktisch dat de kinderen elkaar daardoor vaak storen

3 Vaste patronen en gewoonten in het leraargedrag

Wanneer de leraar zich vaste patronen en gewoonten in zijn gedrag eigen maakt, ontstaat voor de kinderen een duidelijkheid die hun gevoel van veiligheid, competentie en autonomie bevordert. Alle leraren hebben vaste patronen in hun gedrag en deze gewoonten en patronen kunnen de zelfstandigheid van de kinderen stimuleren en bevorderen.

Een goede communicatie tussen de leraar en zijn klas of een individuele leerling is de basis voor het zelfstandig kunnen functioneren van de leerling.

De voorspelbaarheid van het leraargedrag geeft het kind zekerheid en voorkomt willekeur en nervositeit. Het geeft veiligheid, geborgenheid en laat het gevoel van eigenwaarde bij het kind groeien.

Een leraar probeert bewust de wijze te sturen waarop hij met een klas of individuele leerling communiceert.

Een school probeert een afgestemde cultuur te ontwikkelen van de wijze waarop men systematisch de communicatie met de kinderen stuurt. Dit is een deel van het vakmanschap van elke leraar.

Men kan de volgende succesindicatoren gebruiken om de communicatie te leren sturen:

- Uitgestelde aandacht
- Uitgestelde instructie
- Geen vingers, niet roepen niet lopen
- Vaste lesopbouw (activeren voorkennis, instructie, geleid oefenen, individueel oefenen, toepassen, lesafsluiting)
- Hulpstructuur tijdens de les
- Aanwezigheid en toegankelijkheid van de leermaterialen

Andersoortige succesindicatoren zijn:

- Stem, mimiek
- Sturen van eigen astraliteit (van enthousiast beweeglijk tot ingevroren afstandelijk en zakelijk)
- Spreken in 'Doe-zinnen'
- Heldere beurtverdeling
- Ontvangstbevestiging vragen en geven bij de communicatie
- Kinderen bij de les houden door veel tussenvragen te stellen (klopt mijn beeld van het lesresultaat wel met de werkelijkheid van de kinderen?)
- Heb aandacht voor een kind door er voor te zorgen dat hij altijd zinvol werk kan doen, gezien wordt en vorderingen maakt
- Goede zinvolle schriftelijke correctie is ook een succesindicator
- Als leerlingen schriftelijk werk moeten maken denk er dan aan dat de kans voor de kinderen om 80% van het werk goed te kunnen maken aanwezig is
- Straal hoge verwachtingen uit
- Activeer de betrokkenheid van de kinderen maximaal

- Maak gebruik van 'hulpkaartjes' voor de tragere leerlingen
- Geef duidelijk de doelen aan, eventueel de tussendoelen. Zeg wat je van de kinderen verwacht
- Doorloop het denkproces hardop stap voor stap (auditief)
- Gebruik een handelingswijzer (visueel). Een handelingswijzer is een klein papiertje of kartonnetje waarop de stappen van de aanpak van een opgave kort zijn samengevat
- Verzuim niet de lesafsluiting optimaal te verzorgen

Wat zijn de gevolgen van onvoorspelbaar leraargedrag?

- Hoge contactfrequenties met een klein aantal leerlingen. (Als je wat van de leraar wil moet je hem dwingend claimen is het gedrag van nogal wat kinderen.)
- Geen enkel contact met de stille kinderen
- Al te gemakkelijk wordt van de planning afgeweken
- De leraar laat zich snel verleiden tot associatieve uitstapjes waardoor veel leerlingen de draad kwijtraken
- De aandachtsverdeling van de leraar voor van alles is onevenwichtig
- Het versterkt het impulsieve gedrag van de leerling en de leraar
- De leraar corrigeert meer op gedrag van de kinderen dan op de inhoud van het werk
- Het belemmert het zelfstandig werken van de leerlingen
- Het fragmenteert de beschikbare tijd
- Het belemmert het ontwikkelen van het zelfstandig denken van de individuele leerling

Wat zijn de gevolgen van voorspelbaar leraargedrag?

- Doordat de leerlingen weten hoe de les verloopt en hoe de leraar de zelfstandig werkende kinderen ondersteunt ontstaat een gevoel van veiligheid en geborgenheid. Het kind wordt daardoor niet gestimuleerd tot signaalgedrag. En daardoor behoeft de leraar ook de kinderen niet op gedrag te corrigeren, maar slechts op het werk
- Het lesverloop is voor de kinderen duidelijk, zij weten ook dat het de leraar is die het contactmoment bepaalt
- De leraar helpt de kinderen die zich aan de werkafspraken houden
- De leraar loopt openings-, onderhouds- en slotronde

Kijkwijzer voor het voorspelbaar leraargedrag

- Wat zijn de regels en de afspraken voor het werk
- De regels vooraf bespreken
- De regels zijn bekend
- Doel en verwachtingen zijn besproken en bekend
- De kinderen weten wat zij moeten doen als het werk af is. Bij iedere les horen vervolgoopdrachten waar kinderen mee aan de slag kunnen als zij klaar zijn met het werk of als zij niet verder kunnen
- De kinderen weten wat zij moeten doen als zij er niet uit komen
- Schaduwlussen zijn bekend
- Rondes lopen
- Niet tussendoor toch maar even hier of daar helpen

- Een ronde verloopt vlot doordat de leraar met een 'ingevroren astraallichaam' en een 'euritmische EE' rond gaat (spreek heel zacht)
- Startronde is voor het duwtje en het werken met de instructietafel
- Slotronde heeft beoordelingskarakter

Elementen uit het lesverloop

- Geen vingers opsteken
- Geen aandacht vragen
- De leraar overziet regelmatig de klas; oogcontact bemoedigende knik of extra hulp aan de instructietafel kan volgen
- De kinderen weten aan het gedrag van de leraar dat nu instructie wordt gegeven, hulp wordt verleend, de instructietafel wordt gebruikt, een ronde wordt gelopen. Daarop gaat de leerling zijn gedrag afstemmen
- De leraar probeert de kinderen te trainen in werken zonder voortdurend ondersteunend contact verzorgen door hem. Eerst korte tijd (1 minuut) later langer (5 minuten)
- De leraar maakt regelmatig positieve opmerkingen

Verdere aandachtspunten

- Bestudeer op welke momenten de kinderen de les loslaten, niet meer meegaan, beginnen te rommelen
- Heeft het kind een verbinding met de leerstof of is het een 'ver van mijn bed show'
- Als het werkgedrag van de kinderen zich gunstig ontwikkelt kan gedacht worden aan:
  - Peer-tutoring (een leerling die het al kan helpt een leerling die het nog niet kan).
  - Coöperatief leren (twee tot drie kinderen oefenen samen een vaardigheid in).

4 Stappen in de opbouw van het leerproces om kinderen zelfstandig of in groepjes te laten werken

Voordat kinderen zelfstandig kunnen werken of samenwerken met andere kinderen moet een oefenweg gegaan worden.

De lessen moeten zo ingericht worden dat de genoemde vaardigheden ook werkelijk geoefend kunnen worden.

De knelpunten die je met het samenwerken en het zelfstandig werken ontmoet zijn:

- De kinderen kunnen het niet
- Samenwerken leidt meestal tot rumoer
- Het is lastig om te organiseren, het kost veel tijd
- Het overzicht over de klas raak je snel kwijt
- Je ziet niet, en de kinderen ook niet, waartoe het leidt

Er zijn een vijftal aspecten (stappen) die te oefenen zijn op de weg naar zelfstandig werken – de kinderen.

Stap één

Spelletjes doen met samenwerkingsvormen.

Kringspelletjes waarbij kinderen elkaar aanraken, de hand geven, steeds naast andere kinderen staan en met andere kinderen een oefening doen.

Dit helpt de kinderen in het leggen van contacten met anderen leert hen vertrouwen op ieder die zich aan de spelregels houdt. En dit is een basisvoorwaarde voor het samenwerken.

Wordt er goed samengewerkt en is het resultaat voldoende dan kan men meer individueel gerichte fysieke oefeningen doen. Hiervan een voorbeeld ter illustratie:

Zet iemand neer als een oud mannetje die de krant leest. Een kind is de beeldhouwer en een ander kind laat zich geheel door de beeldhouwer in een bepaalde stand zetten. Alles wordt aangeraakt, handen, armen voeten en zelfs het gezicht.

Stap twee

De klas staat in twee cirkels om elkaar, een kleine en een grote. In beide cirkels staan evenveel kinderen. Nu gaan de kinderen uit de binnenkring twee minuten vertellen over bij voorbeeld de inrichting van hun kamertje thuis. De buitencirkel luistert slechts. De buitenkring mag alleen om meer informatie vragen maar niet het gesprek overnemen. De binnenkring exploreert, de buitenkring luistert actief. Na twee minuten gaan de cirkels wat rondlopen in tegengestelde richting, op een teken stoppen zij en de gesprekken beginnen opnieuw. Nu vertellen de kinderen van de buitencirkel over hun kamer en luistert de binnencirkel.

Deze oefening leert kinderen goed luisteren en belangstelling te hebben voor elkaar. Het is wonderlijk hoeveel de kinderen van elkaar te weten komen wat niet bekend was. Het opent de kinderen voor elkaar, doorbreekt muren van sympathie en antipathie en leert kinderen uit hun schulp te komen, maar ook om nu ‘eindelijk’ eens te luisteren.

Stap drie

Hier zetten wij het zelfstandigheids- en tegelijkertijd het samenwerkingsitem bij uitstek in, namelijk: het interview in al zijn verschijningsmogelijkheden. Het interview. De kinderen bedenken dat zij een bekend iemand zijn waar zij het een en ander over weten. Zij schrijven die naam op een briefje en spelden dat achterop hun trui. De partners moeten door goed gestelde vragen er achter komen welke bekende persoon het is. (Marco Borsato, Willeke Alberti, Wolfgang A. Mozart, Martina Hingis enzovoort). In een evaluerend gesprek onder leiding van de leraar wordt gekeken welke vragen zinvol waren of heel handig en welke vragen er niet zo toe deden. De hele klas die het interview heeft gevolgd en vooraf wist welke persoon aan tafel wordt verbeeld, wordt betrokken bij het proces om er achter te komen wie de persoon was die tegenover de 'journalist' aan tafel zat.

Stap vier

Groepsgesprek. De klas wordt verdeeld in groepjes van vier of vijf kinderen. Het onderwerp is: dieren. Ieder neemt een dier in zijn gedachten waarover hij iets wil weten of vertellen. Een kind krijgt de beurt en de groep mag vragen stellen. Het interessante is dat een kind nu veel makkelijker over wezenlijke dingen van een dier praat dan tijdens de zo genaamde spreekbeurten die men vaak in klassen ziet. In een spreekbeurt struikelt een kind veelal over de kwantitatieve feiten die eigenlijk maar zijdelings met het onderwerp te maken hebben. Een voorbeeld: 'Mijn spreekbeurt gaat over de krokodil. Een krokodil kan 8 meter lang worden en 5 uur onder water zwemmen. Krokodillen krijgen per jaar tien jongen. Op het land kunnen zij 8 km per uur lopen enzovoort.' Ongewenste intellectuele feitenkennis dus, die wij niet willen.

In het groepje kan het als volgt gaan:

'Waarom heb jij een krokodil gekozen, ik vind zo'n beest eng. Ja, maar ik vind die beesten zo sterk, met die enorme kaken en ook zijn zij zo'n beetje de oudste dieren die er op aarde geleefd hebben. Er zijn veel avonturen over heb ik gelezen enzovoort. Je merkt dat de vraag die gesteld wordt het kind op een juiste wijze laat antwoorden. De vraag is belangrijker dan het antwoord. Wij moeten de kinderen leren luisteren en vragen stellen. Dat is belangrijker dan de gegeven antwoorden.

In een klas kan in een week tijd in ieder groepje, als er dagelijks 20 minuten tijd wordt ingeruimd voor het dierengesprek, ieder kind aan de beurt komen. Het kan er toe leiden dat de leraar die zo nu en dan bij het ene dan weer bij het andere groepje zit er toe besluit dat een van de kinderen voor de klas over zijn of haar dier mag vertellen.

Stap vijf

Coöperatief leren. Kinderen kunnen leren hoe zij leren. Bijvoorbeeld kinderen krijgen in paren de opdracht om de namen van de landen van Europa, met de hoofdsteden, de belangrijkste gebergten, zeeën rivieren uit het hoofd te leren inclusief de correcte schrijfwijze. Na een minuut of tien gaan de kinderen elkaar paarsgewijs overhoren waarna ieder kind zich voorneemt nog wat extra tijd te besteden aan bij voorbeeld het preciezer weten van de Balkanlanden of zo.

Nu geven wij aan de klas een opdracht aan tweetallen. (elkaar overhoren van een tafel, moeilijke woordjes trainen, samen een moeilijke som laten uitzoeken enzovoort)

Het is van belang dat kinderen leren regelmatig met een andere partner samen te werken.

Bij deze oefening gaat het er om de kinderen te leren dat elkaar helpen drie lagen kent:

- Beginvragen. (Wat denk je dat je moet doen? Welke opdracht zit er in?)
- Hulpvragen (Weet je wel wat 10×7 is? Dan kan je 9×7 toch snel vinden?)
- Eindvragen (Hoe heb je dit precies gedaan? Leg mij eens uit hoe je dat zo snel kunt.)

Natuurlijk zijn er kinderen in de klas die moeite hebben of zelfs weigeren met de alle oefeningen van de klas mee te doen. Vaak heeft zo'n kind nauwelijks idee wat er eigenlijk van hem of haar op school wordt verwacht. Het kan helpen zo'n kind bewustzijn voor het eigen taakbesef of de normale klassendiscipline bij te brengen door het kind de volgende lijst te laten invullen:

	Wat vind ik?	Wat vindt de leraar?	Afspraak
Als ik iets wil weten vraag ik het			
Ik kan goed info verzamelen			
Nieuwe dingen leren vind ik leuk			
Als het tegenzit, zet ik door			
Ik kan mijn tijd goed indelen			
Ik kan een ander iets goed uitleggen			
Ik werk goed samen met anderen			
Ik kan goed zelfstandig werken			
Ik doe mijn huiswerk met aandacht			
Als ik boos ben tel ik eerst tot tien			
Ik houd rekening met anderen			
Ik voer mijn taken goed uit			
Als de leraar vraagt om te beginnen doe ik dat direct			
Ik vind dat ik netjes werk			
Ik vind dat ik de lessen goed begrijp			

Het spreekt voor zich dat men ook andere vragen kan invoegen, toevoegen of weglaten. Het kind vult eerst zelf de kolom in, daarna de leraar. In de derde kolom bespreken de leraar en het kind wat voor de komende tijd de afspraak gaat worden. Van belang is het om niet meer dan twee of drie items van een afspraak te voorzien. Zorg ook voor een evaluatiemoment met het kind na een week of wat.

5 De twee belangrijkste instructiemodellen

Inleiding

Het doel van dit hoofdstuk is de twee hoofdvormen van instructie te verduidelijken en vervolgens de vaardigheden van de leraar te vergroten door verschillende soorten van differentiatie aan te bieden die toegepast kunnen worden bij deze vormen van instructie.

De werkwijze is het geven van informatie en het daarna direct individueel door de leraar laten toepassen van de geleerde werkvorm.

De twee hoofdvormen van instructie

Als wij lesgeven, kunnen wij onszelf als doel stellen de kinderen een vaardigheid te leren volgens een vast protocol, en wel zodanig dat wij zeker weten dat bijna alle kinderen de vaardigheid onder de knie krijgen en de gewenste uitkomst kunnen halen. Deze wijze van lesgeven instrueert de kinderen tot *uitvoerend handelen*. Het is productgericht op en laat geen ruimte voor een individuele aanpak van een individueel kind.

Het kan ook zijn dat men de kinderen iets wil leren door hen explorerend en onderzoekend een probleem voor te leggen. Men mikt dan meer op het verwerven van eigen leerstrategieën bij de kinderen, ook meer op het vermogen van kinderen de leerprocessen te doorzien, dan op het bereiken van de goede uitkomst. Deze instructiemethode leidt tot *strategisch handelen* van de kinderen.

De beide bovengenoemde instructievormen zijn in ons onderwijs van het grootste belang. Soms zal men meer uitvoerend handelend bezig zijn, soms meer strategisch handelend. Het een en ander zal afhangen van het instructiedoel dat men zich stelt of de soort ondersteuning die men een groep of een individueel kind wil geven.

Uitvoerend handelen

Het uitvoerend handelen volgt in grote lijnen de opbouw van de Directe instructie

- Activeren voorkennis (weten wij nog precies wat wij gisteren hebben gedaan? Wie weet iets over dit onderwerp te zeggen doordat hij het meteen begrijpt of er iets thuis over gehoord of gelezen heeft)
- Doelstelling (zeg de kinderen wat je aan het eind van de les verwacht)
- Instructie (in stapjes, veel vragen tussendoor stellen om de kinderen bij de les te houden en ervoor te zorgen dat je zelf niet in het luchtledige je instructie geeft)
- Geleid oefenen (samen met de kinderen de eerste oefeningen doen. Dit geeft de eerste zekerheid, het haalt allerlei niet relevante vragen weg zoals: 'Waar moet ik beginnen?' en, 'Mag het ook met een andere kleur?')
- Individueel oefenen (de kinderen gaan nu zelfstandig verder met oefenen. Het gaat er om dat zij zich nu de geleerde vaardigheid eigen maken)
- Tijdens het individueel oefenen rondes lopen en gebruik maken van de instructietafel. (de kinderen moeten het verschil tussen extra instructie en een hulpvraag goed kennen alsmede kunnen omgaan met uitgestelde aandacht en zelfstandig werken aan een vervolgoopdracht)
- Lesafsluiting (een les is geslaagd als alle kinderen weten hoe het werk gemaakt is, wat de knelpunten zijn en als het weet waar het de volgende dag aan kan werken)

Strategisch handelen

Ook hier wordt de lesopbouw van de directe instructie in grote lijnen gevolgd. Het gaat er echter nu meer om aan het activeren van de voorkennis meer ruimte te geven. Ook zal de instructie korter zijn en kan het geleid oefenen worden overgeslagen. Na het individueel oefenen wordt een fase van exploratie, toepassen ingevoegd waar het kind zelfstandig onderzoekend met de geleerde nieuwe kennis experimenteert, eigen keuzes maakt. Wat de opbrengst zal zijn is vooraf niet vast te bepalen, daar gaat het ook niet om. Het gaat erom dat het kind zelfstandig de processen ontdekt en stuurt. Er is een grote mate van vrijheid en verantwoordelijkheid voor de kinderen.

Checklist uitvoerend handelen

Onderwerp	Hoe het ging	Ik neem me voor
<i>Activeren voorkennis</i>		
Vat voorgaande stof samen		
Bespreek huiswerk		
Activeer voorkennis		
Zo nodig, nog eens instructie		
<i>Instructie</i>		
Verwachting, doel van de les		
Geef les in kleine stappen		
Geef voorbeelden		
Stel vragen tijdens de les		
Vermijd uitweidingen		
Geef samenvattingen		
Kijk en handelingswijzers		
<i>Geleid oefenen</i>		
Stap voor stap alles samen		
Korte duidelijke opdrachten		
Stel veel vragen		
Betrek kinderen maximaal		
Succes voor II. motiveert		
Oefen tot het gaat bij allen		
<i>Individueel oefenen</i>		
Kinderen beginnen direct		
Oefenstof past bij het vorige		
Het kind kan doorwerken		
Controleer het werk snel		
Kinderen weten dat		
<i>Tijdens rondes lopen</i>		
Geef snel feedback		
Corrigeer onmiddellijk		
Instructietafel		
Uitgestelde aandacht		
Aanmoedigen, complimentjes		

Checklist strategisch handelen

Onderwerp	Hoe het ging	Ik neem me voor
<i>Activeren voorkennis</i>		
Vat voorgaande stof samen		
Bespreek huiswerk		
Activeer voorkennis		
Zo nodig, nog eens instructie		
<i>Instructie</i>		
Verwachting, doel van de les		
Ll. oplossingen laten zoeken		
Manage dit onderdeel goed		
Heb strikte spelregels		
Vermijd uitweidingen		
Geef samenvattingen		
Kijk en handelingswijzers		
<i>Geleid oefenen</i>		
Ll. leggen aan elkaar uit		
Korte duidelijke opdrachten		
Stel veel vragen		
Laat leerlingen lesgeven		
Gebruik halve voorbeelden		
Beperk de ondersteuning		
<i>Individueel oefenen</i>		
Kinderen beginnen direct		
Oefenstof past bij het vorige		
Het kind kan doorwerken		
Kinderen helpen elkaar		
Ll. weten, er is controle		
<i>Tijdens rondes lopen</i>		
Geef snel feedback		
Corrigeer onmiddellijk		
Instructietafel		
Uitgestelde aandacht		
Moedig aan		
Geef complimentjes		
<i>Exploratie</i>		
Leerstofoepassingen vinden		
Verslag doen van vondsten		

Bron voor deze informatie vormt voor een deel het boek 'Effectieve instructie en klassenmanagement van S.Veenman e.a. uitg. Swets en Zeitlinger Amsterdam/Lisse

Samenvatting van de belangrijkste verschillen tussen uitvoerend en strategisch handelen

Uitvoerend handelen	strategische handelen
Gericht op bereiken van het eindresultaat	Gericht op voorbereiden, begeleiden en evalueren van uitvoerend handelen
Gericht op goed te structureren kennis en vaardigheden	Gericht op niet al te duidelijk structureren kennis en vaardigheden
Productgericht	Procesgericht
Handelingen volgen een vaste volgorde van stappen	Handelingen verlopen niet volgens een vastliggende volgorde
Leidt tot één vaststaande oplossing	Leidt tot een handelingsplan, een bepaalde aanpak of strategie voor een individueel kind

Met deze twee hoofdinstructieprincipes kan men voor het werk in de klas goede keuzes maken. De vragen daarbij zijn:

- Wanneer zet ik uitvoerend of strategisch handelen in?
- Welke kinderen zal ik meestal en bij welke vakken via het uitvoerend handelen onderwijs geven?
- Welke lesonderdelen of vakken lenen zich meer voor Uitvoerend of Strategisch handelen?

Kenmerken van ons onderwijs:

- Het raadsel van het kind doorgronden van dag tot dag van uur tot uur. Dat betekent dat ons onderwijs zowel pedagogisch als didactisch individueel gericht dient te zijn. Verschillen in talent, tempo, benadering, achtergrond, niveau kunnen daarin een rol spelen.
- Wij willen rekening houden met verschillen in temperament van het kind en in de variatie en mogelijkheden die de planeetkwaliteiten bieden.
- Wij willen dat in onderwijs en opvoeding verantwoordelijkheid, initiatiefkracht en liefde tot vrijheid bij het kind ontwikkeld wordt. Het zelf laten vinden van oplossingen, exploratieoefeningen, open opdrachten enzovoort vinden daar hun motivatie.
- Het onderwijs moet 'kunstzinnig' zijn. Waaronder niet verstaan moet worden dat alleen boetseren, tekenen en muziek aan de orde moeten komen. Kunstzinnig onderwijs is zo geordend dat het individuele kind aangesproken wordt om creatief met de leerprocessen, en later het leven, om te gaan.

Het bovenstaande duidt er op, dat de vrijeschoolpedagogiek in principe veel belang hecht aan het strategisch handelen.

Frontaal lesgeven (de leraar staat voor de klas, bepaalt alles en laat de leerlingen allen hetzelfde werk maken) beperkt het realiseren van de typische kwaliteiten van het vrijeschoolonderwijs sterk.

Een eerste vraag voor een leraar is dan ook:

Welke lesonderdelen lenen zich voor klassikaal, frontaal gericht onderwijs en welke lenen zich meer voor individueel onderwijs?

Aan de hand van die oriëntatie kan de leraar dan kiezen of Uitvoerend handelen of Strategisch handelen de geëigende lesvorm is. Dat er lessen denkbaar zijn waar beide elementen passend een rol spelen spreekt voor zich.

Uitvoerend handelen past het best bij:

Een klassikale, frontale aanpak is de meest geschikte vorm voor het vertellen van een verhaal, voor het geven van muziek en zanglessen, voor reciteren en het geven van instructie waarbij het gaat om het aanleren van vaardigheden die het karakter van automatiseren hebben.

Strategisch handelen past het best bij:

Een werkvorm waar direct de individuele kwaliteiten en mogelijkheden van het kind worden aangesproken. Kinderen zelf laten zoeken naar oplossingen voor vraagstukken (rekenraadsels, of het verkennen van een nieuwe vaardigheid. Bij voorbeeld: Hoe verdeel je 500 euro met 4 Europeanen? Het maken van een werkstuk over de hoofdsteden van Europa. Het afnemen van een interview van mensen die in diverse beroepsgroepen werken (een slager, een politieagent, een schrijver). Het werken in groepen, waar het er om gaat dat kinderen aan elkaar iets kunnen vragen en uitleggen. Het zelfstandig kunnen hanteren van informatiebronnen als een register, een woordenboek, internet enzovoort.

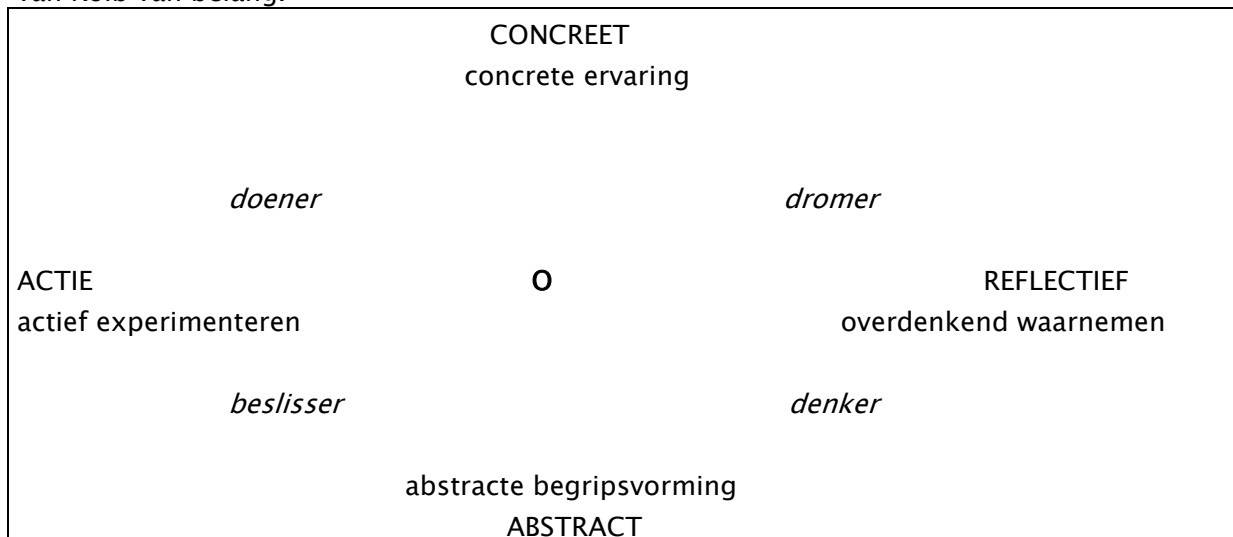
Opmerking: Het klassenmanagement bij strategisch handelen is lastiger dan bij uitvoerend handelen. Het vereist een vorm van voorbereiding waar vrijeschoolleraars nog ervaring moeten opdoen. Vooraf veel materiaal verzamelen en voor de kinderen klaarleggen, ruimtes in de klas creëren waar kinderen individueel of groepjes stil kunnen (samen)werken en waar het stimuleren en motiveren van de leerlingen, het geven van hulp of gerichte individuele instructie belangrijker wordt dan het ooit was. Het ontwikkelen en vasthouden van goede werkrouines en werkafspraken is een belangrijk item waar veel tijd aan besteed dient te worden. Het vanzelfsprekende frontaal voor de klas staan een lang verhaal houden dan de kinderen allen aan hetzelfde werk zetten met veelal de ontdekking door de leraar dat een (te) grote groep leerlingen niet weet wat er verwacht wordt is definitief voorbij.

Soorten differentiatie

Over de zin van gedifferentieerd onderwijs is ieder het eens. De vraag is meer: 'Hoe doe je het'. Hieronder volgen een aantal differentiatie richtingen. De leraar kan in zijn onderwijs daarvan gepast gebruik maken.

De leerstijlen van Kolb

Om te ontdekken op welke wijze je kunt differentiëren is een zekere kennis van de leerstijlen van Kolb van belang.

Omschrijving van de vier leerstijlen:

De dromer

Het leren gaat aan de hand van concreet aangeboden materiaal, voorbeelden en de eerder opgedane ervaringen. Rustig alles vooraf bekijken, wat spreekt aan, graag veel visueel materiaal.

De denker

Het hoeft niet zo concreet te zijn. De denker wil zelf analyseren en ordenen, zelf keuzes kunnen maken. Graag zoeken naar samenhangen en zelf materiaal verzamelen. Wil zelf veel uitdenken. Hij durft een uitglijder te maken, dat drukt het feit niet dat hij ambitieus is.

De beslisser

Geef de leerstof op een overzichtelijke manier. Het kunnen zien van de praktische relevantie sterkt de motivatie. Als hij werkt wil hij vaak feedback krijgen om fouten en verkeerde inschattingen tijdig te kunnen veranderen. Scherpe instructie met herhalingen en samenvattingen zijn welkom. Het gaat om het toepassen van de leerstof niet om het oefenen op zich.

De doener

Ondervinden door doen, experimenteren. Geen theoretische verhandelingen graag. Nadenken is niet aan hem besteed. Al werkend oplossingen zoeken. Risico nemen, onverwachte wendingen, onstuimige reacties; de doener accepteert dat.

<p>Doener is gericht op: acties, doen risico's nemen eigen programma en doel stellen past zich goed aan praktische interesse op mensen gericht leert door proberen krijgt veel voor elkaar</p> <p>leervormen: ontwikkelingsleren door experimenteren ervaringsleren ongestructureerde trainingsvormen praktijkopdrachten</p>	<p>Dromer is gericht op: mensen en menselijke processen beschouwing en verbeelding hier-en-nu-ervaring van alle kanten de problemen bekijken heeft vaak nieuwe ideeën op mensen gericht kan soms moeilijk beslissen sociaal en cultureel geïnteresseerd wil ruimte voor menselijk uitingen</p> <p>leervormen: belevingsleren (gevoelsmatig) ervaringsleren groepsgesprek en discussie</p>
<p>Beslisser gericht op: ideeën, begrippen, modellen structuren denken, logisch redeneren en handelen voorkeur voor zekere situaties ideeën in de praktijk toepassen op de dingen gericht resultaat gericht heeft behoefte aan deskundige als docent</p> <p>leervormen: Inzicht, denkprocessen en belevingsleren goed betoog literatuurstudie gestructureerde oefening en instructie</p>	<p>Denker gericht op: waarnemen, denken en beredeneren opstellen van theorieën het waarnemen omzetten in begrippen logisch, exact, wetenschappelijk op de feiten, dingen gericht brede wetenschappelijke interesse kan leerstof goed opnemen en ordenen</p> <p>leervormen: belevingsleren via analyse en verwerking goed betoog visuele, filminstructie case-study, excursie, demonstratie</p>

Temperamenten, planeetkwaliteiten

Rudolf Steiner roept de vrijeschoolleraars op de lessen zo vorm te geven dat in de onderbouw het temperament van het kind voldoende ruimte krijgt zich te ontwikkelen en voldoende oefening ook om de andere temperamenten te kunnen begrijpen en waarderen als mede het eigen temperament te leren beheersen. (In 1919 spreekt Rudolf Steiner erover (Seminar Besprechungen) dat rond het 10^e jaar dit proces afgerond dient te zijn.) Voor de bovenbouw wordt gewezen op de planeetkwaliteiten die allen in het leven van de bovenbouwleerling in onderwijs en opvoeding een plaats moeten krijgen.

Het temperamentonderwijs

Aanvankelijk werd gedacht dat de leraar in zijn voorbereiding flegmatische, sanguinische, melancholische en choleriche oefeningen moest bedenken voor de afzonderlijke temperamenten. Ook vatte de mening post dat de leraar in zijn frontaal klassengedrag zichzelf de diverse temperamentkleuren moest aanmeten om herkenbaar te zijn voor de diverse kinderen. Waarschijnlijk zijn deze twee laatste vooronderstellingen de reden waarom het temperamentonderwijs een vrome wens van menig leraar is gebleven. Duidelijk is dat het zo niet kan; misschien een enkele keer incidenteel het een en ander in de temperamentensfeer, maar niet dagelijkse als vaste werkvorm. Maar hoe kan dat dan wel?

Geef open opdrachten waar het kind het eigen temperament moet aanspreken om explorerend de opgave tot een goed einde te brengen. Zorg dat er groepswork in de klas ontstaat waar het kind met de scherpe, niet sociale, kantjes van het eigen temperament leert omgaan en daarbij leert begrip te ontwikkelen voor de kwaliteiten van de temperamenten van de anderen.

Bij het temperamentonderwijs gaat het in hoofdzaak om twee kwaliteiten: 'Erregbaarheid' en 'Stärke'.(zie: Seminar Besprechungen)

Onder Erregbaarheid moet worden verstaan: gevoeligheid, sensitiviteit, betrokkenheid, enthousiasme.

Onder Stärke moet worden verstaan: kracht, inzet, volhouden, vasthouden.

	MELANCHOLIE veel Stärke minder Erregbarkeit	
FLEGMA weinig Stärke weinig Erregbarkeit		CHOLERIEK veel Stärke veel Erregbarkeit
	SANGUINISCH weinig Stärke veel Erregbarkeit	

De planeetkwaliteiten

De motor van de temperamentkwaliteiten is de vitaliteit van de mens. Temperament vindt zijn oorsprong in het levenslichaam. Het is sterk, kent vaste gewoonten, is in staat zich te herstellen en heeft een geweldige 'know-how'. Leren is niets anders dan het ether(levens)lichaam wat kennis aftroggelen.

In de tijd dat de kinderen het voortgezet onderwijs volgen gaat een ander meer psychologisch element een rol spelen in de wijze waarop het kind vanuit het eigen innerlijk de wereld om zich heen benadert en ervaart. Men noemt dit fenomeen: De planeetkwaliteiten. Het kind kan zich in de wereld als het ware verloren voelen, geen eigen weg weten door de veelheid van verschijnselen of het kan doordat men innerlijk ruimte, distantie tot de dingen weet te bewaren zich meer verdiepen in de beweegredenen van 'het gedoe' op aarde. En tussen deze twee uitersten bevinden zich nog vier andere mens-wereldrelaties. Sommigen daarvan zijn meer direct betrokken op het 'hier-en-nu' (onderzonnig), anderen hebben meer het karakter van overzicht, grote lijnen, filosoferen, verdieping (bovenzonnig).

Bij het onderwijs in temperamenten gaan wij er van uit dat het kind een bepaald soort vitaliteit(temperament) heeft. Dit geldt niet voor de planeetkwaliteiten waar het van belang is dat individueel alle kwaliteiten op een passende wijze ontwikkeld worden.

Het onderwijs dient dan ook zo ingericht te worden dat de leerlingen gestimuleerd worden dan eens registrerend, ordenend, dan weer betogend actief of grote lijnen overziend vanuit de eigen mogelijkheden het engagement tot de wereld op te bouwen.

<i>Maan</i> (met de dingen en toch niet verbinden)	Ordenen, verzamelen, kennis opdoen. De eigen mening mag geen rol spelen.
<i>Mercurius</i> (effectief omgaan met de dingen, niet al te diepgravend)	Verbinden, improviseren, handig, ezelsbruggetjes vinden, kunnen oppakken en verwerken wat anderen kunnen.
<i>Venus</i> (in de uiterlijke, niet onbelangrijke, kant der dingen)	Sterke sympathieën of antipathieën ten opzichte van uiterlijkheden. Een kans om smaak en artistieke waarneming te scholen.
<i>Mars</i> (de dingen naar de hand zetten)	Vermogen en drang om vanuit betrokkenheid de wereld te veroveren. Ideaal mag echter geen ideologie worden.
<i>Jupiter</i> (over de dingen zonder zich te verliezen)	Hoofdzaken van bijzaken kunnen onderscheiden, samenvatten. Het weten en bepalen van een standpunt.
<i>Saturnus</i> (over de dingen, inzicht)	Wat zijn de overwegingen die een gekozen richting tot ideaal maken. Afstand tot de dingen en filosofische vergezichten.

Als de leraar werkt met de planeetkwaliteiten, zullen niet alleen de leerlingen via (goed gekozen) open opdrachten bij zichzelf de genoemde kwaliteiten ontwikkelen ook zijn eigen kwaliteiten met betrekking tot de planeetkwaliteiten zullen zich optimaal ontwikkelen.